

B i j l a g e 1

B e l l o R e v i s i t e d :
C u l t u u r h i s t o r i s c h e
V e r k e n n i n g P l e i n e n
o m s t r e k e n

Bello revisited

Cultuurhistorische Verkenning Plein en omstreken

Bello revisited

Cultuurhistorische Verkenning Plein en omstreken

Cultuurhistorische paragraaf bij het Structuurplan Plein

M&DM 2010

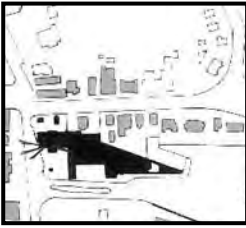
In opdracht van de Gemeente Bergen

INHOUD

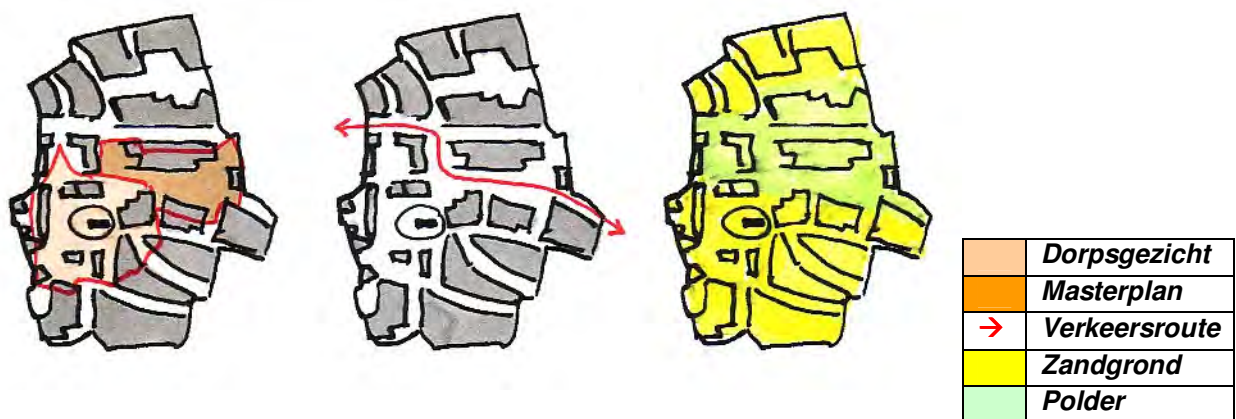
Inleiding	2
I Geschiedenis: immateriële waarden	4
I.1 Beknopte geschiedenis	4
I.2 De stoomtram Bello	4
I.3 Wederopbouw	5
II Structuuranalyse	7
II.1 Structuur voor Bello	7
II.2 Structuur tijdens Bello	9
II.3 Structuur na Bello	13
II.3.1 Inleiding	13
II.3.2 Planvorming	15
II.3.3 Beschrijving van het plan en de relatie met de omgeving	16
II.3.4 Nadere analyse Plein en omgeving in de huidige situatie	21
Dynamische lijnen: dominantie van het verkeer	21
Statische vlakken	21
Meubilering en stoffering	23
II.3.5 Samenvatting analyse	23
III Analyse bebouwing en inrichting van de openbare ruimte	26
III.1 Bebouwing voor Bello	26
III.2 Bebouwing tijdens Bello	27
III.3 Bebouwing na Bello	30
III.1 Inleiding	30
III.2 Uitwerking	31
IV Samenvatting en conclusie	35
Topgrafische kaart	36
Literatuur	37

Inleiding

De *Cultuurhistorische Verkenning Plein* (hierna af te korten als CHV Plein) is opgesteld voor het gebied dat deel uitmaakt van de eerdere *Cultuurhistorische Verkenning Centrum Bergen* (Bureau M&DM oktober 2006). Voor het onderhavige deelgebied is een *Masterplan* opgesteld, naar aanleiding waarvan opdracht is gegeven tot het opstellen van het voorliggende product. Dit product wordt gekoppeld aan het gelijknamige *Structuurplan*. Daarnaast is al eerder ten behoeve van het bestemmingsplan Bergen Centrum een *Beeldkwaliteitplan* opgesteld (Bureau M&DM 2010). De opzet van de CHV Plein sluit aan op de eerdere producten en zal deze deels, in samengevatte vorm, overlappen. Ten slotte zal in een afzonderlijk product, als aanvulling op deze studie worden ingaan op de tot dusver afgeronde planvorming van het Masterplan (samenstelling en supervisie Aad Trompert).

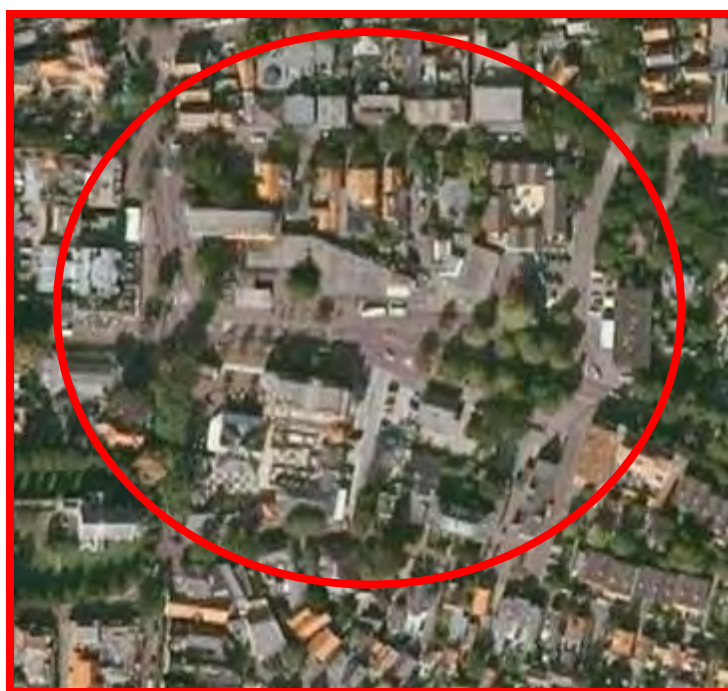
De indeling van de CHV is chronologisch en volgt de ontwikkelingen van het Plein vanaf rond 1900. Deze ontwikkeling is onder te verdelen in drie fases, het oude dorp, de introductie van de stoomtram en het opkomend toerisme en de fase van de buiten gebruikstelling van de tram tot en met het heden. Omdat deze laatste fase de langste (bebouwings)fase betreft en deze fase tevens de huidige is, zal vanzelfsprekend hieraan de meeste aandacht besteed worden. De toekomst is als vierde fase te beschouwen en komt aan de orde in de aanvullende studie (genaamd *Cultuurhistorische beschouwing, Naar aanleiding van het Masterplan Bergen Centrum*). Omdat de naam Bello voor de stoomtram in het collectieve geheugen is gegrift is deze benaming aangegrepen om de geschiedenis van het Plein aan op te hangen.

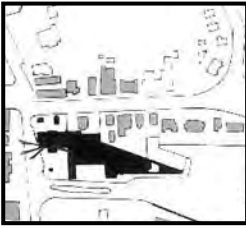
Afbeelding 1. Bergen Centrum met daarin de oude en de nieuwe dorpskern tegen elkaar aan gelegen. In donker oranje het gebied van het Plein e.o. De middelste tekening geeft de huidige verkeersstroom aan, terwijl de derde tekening de geografische onderlegger toont, in geel de zandgronden en in groen de polder. Uit: CHV Bergen Centrum.

De onderlegger van het gebied is een strook van de lager gelegen Zuurvenspolder tussen de haakwal (hoger gelegen zandgronden) met uitlopers. Hoewel de grens niet haarscherp valt te trekken, bestaat het gebied van de CHV door de tweedeling polder en haakwal uit twee sferen: een open wond met stukjes dorpskern aan weerszijden: gezond weefsel. Tot het gebied van het masterplan behoort niet alleen de ruimte ooit door Bello ingenomen (open wond), maar ook de dorpsstraten Jan Oldenburglaan en de Karel de Grotelaan (het gezonde weefsel).

De ontwikkeling is daarmee op te vatten als een dynamische 'opvulgeschiedenis' van een groter gebied tussen een oude en een jongere, kleinschalige dorpsstraat. Binnen de voorgestelde nieuwe opvulling worden duidelijke keuzes gemaakt. Aan de hand van de CHV zullen deze keuzes in een breder, historisch kader geplaatst worden. De bespreking van het nieuw opgestelde masterplan vindt echter niet plaats binnen het kader van deze CHV, maar zoals gezegd binnen het kader van een afzonderlijke stedenbouwkundige bespreking (Cultuurhistorische beschouwing).

I Geschiedenis: immateriële waarden

I.1 Beknopte geschiedenis

De geschiedenis van Bergen in de twintigste eeuw is nauw verbonden met de geschiedenis van de Nederlandse kunsten, maar evenzeer met de opkomst van het toerisme. De connectie tussen het kunstenaarsdorp Bergen met als statement het Park Meerwijk als manifest van de wereldberoemde Amsterdamse School en de badplaats Bergen aan Zee werd fysiek gevormd door een spoorverbinding.

I.2 Bello

Het was met name de echtgenote van burgemeester Jacob van Reenen, Marie van Reenen - Völter, die zich inzette voor de ontwikkeling van Bergen aan Zee, tot dan toe een vissersplaatsje van beperkte omvang. In 1906 kreeg deze ontwikkeling onder andere gestalte door de opening van het café restaurant Prins Maurits, midden in de duinen. Een jaar eerder was de stoomtramverbinding Alkmaar – Bergen aangelegd. Het laatste stuk diende te voet of te paard worden afgelegd. Door persoonlijke bemoeienis van Marie van Reenen (en de inbreng van eigen grond) werd in 1909 de lijn doorgetrokken tot aan Bergen aan Zee. Bergen Binnen bleef daarbij een opstapstation, met een V-vormige aftakking van het spoor, teneinde vertrekkende en aankomende trams op het enkelspoor gescheiden te houden.

De lijn was een groot succes, waarvan niet alleen Bergen aan Zee profiteerde, maar ook Bergen Binnen. De bouw van het Oranjehotel met uitzicht vanuit de kamers over het station getuigde daarvan. Sterker nog, het voorzieningenniveau van Bergen aan Zee zou nooit Bergen Binnen overtreffen. De Eerste Wereldoorlog betekende een forse afname van het aantal reizigers en in 1914 werd de lijn uit de dienstregeling genomen. Maar na 1918 nam de toeristenstroom weer toe. In de jaren 1925 tot en met 1931 was Bergen aan Zee zo in trek dat er een directe (snelrein)verbinding was tussen Amsterdam en de badplaats. Na laatstgenoemd jaar verviel deze verbinding echter en dienden de reizigers in Alkmaar weer over te stappen op de stoomtramverbinding. Dit was de verbinding die bekend zou worden onder de naam van de in 1914 gebouwde, maar dus pas in 1932 ingezette locomotief Bello (locomotief 1046, later omgebouwd tot de 7742). Deze locomotief was in Berlijn gebouwd voor de Hollandsche Spoorwegmaatschappij en na vele diensten elders te hebben verricht zou Bergen de laatste klus van Bello worden. Behalve de Bello waren nog acht andere locomotieven uit dezelfde serie actief op de lijn Alkmaar – Bergen – Bergen aan Zee.

In de oorlog raakte de Bello zwaar beschadigd, maar in 1946 zou de loc nog enige jaren, weer opgelapt, terugkeren tot de NS haar in 1955 definitief tot schroot verklaarde. In 1960 zou Bello een laatste keer Bergen bezoeken, als roerend monument. Tegenwoordig rijdt de Bello zwaar gerestaureerd op de toeristische lijn Hoorn – Medemblik, een functie deze locomotief op het lijf is geschreven. De naam Bello voor de stoomtram is in het collectief geheugen van de Bergenaren gegrift, als pars pro toto voor de hele tramgeschiedenis, maar de eerste locomotief die vanaf Alkmaar opstoomde was de Neushoorn (dierenserie).

I.3 Wederopbouw

Het uit de regeling nemen van de verbinding door de NS viel in de periode van de wederopbouw. Deze periode wordt in heel Nederland gekenmerkt door een enorme bouwwoede, deels letterlijk het herbouwen van bouwwerken die in de oorlog vernietigd of beschadigd waren, maar veel meer het bouwen van nieuwe woningen en voorzieningen, passend bij de moderne naoorlogse samenleving. De architectuur was in veel gevallen beïnvloed door het functionalisme van de jaren '20 en '30 dat voor de oorlog nauwelijks was doorgedrongen tot de bouwplaats. De radicale breuk met het bestaande werd in die tijd slechts door weinigen geapprecieerd. Na de oorlog, toen er snel en goedkoop gebouwd moest worden, draaide echter de wind. Een van de iconen van de wederopbouw was de Rotterdamse Lijnbaan, gebouwd door het bureau van Van den Broek en Bakema, ooit begonnen als Brinkman en Van der Vlugt en wereldberoemd door de Van Nellefabriek, eveneens in Rotterdam. Van den Broek was al in 1948 gestorven, maar de naamgeving van het bureau dat in de hoogtijdagen honderden werknemers kende, bleef ongewijzigd. Een van de projectarchitecten verantwoordelijk voor de vormgeving van de Lijnbaan was H. Klopma.

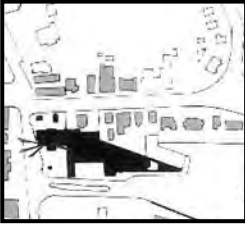
Ook in Bergen drong de moderne architectuur door. De leegte die Bello achterliet, sporen en stationsemplacement, werd opgevuld door een creatie van het bureau Van den Broek en Bakema. De naam van de Bakemaflat verwijst nog naar de toen nog levende illustere architect, naamgever van het bureau. Maar ook hier was de projectarchitect Klopma. Het project betrof een winkelcentrum met daarin onder andere een Albert Heijn, in aansluiting op de dorpse winkelstraat Jan Oldenburglaan. Hierboven kwamen woningen. Ook een VVV-kantoor, een bankfiliaal, een kiosk, een lunchroom met dakterras en een espressobar met terras op maaiveldniveau behoorden bij de opgave. Het gehele complex kreeg vanwege de gelijkenis in architectonische vormtaal en functies de bijnaam 'Kleine Lijnbaan'.

In het complex was ook het kantoor van de N.H.A.D.O. gevestigd, de Noord-Hollandsche Autobus Dienst Ondermensing. De aanwezigheid van een busstation betekende een continuïteit van het Plein als vervoersplein. De doorgaande route voor het autoverkeer over het Plein, via de Stationsstraat naar de kust, bevestigde deze status.

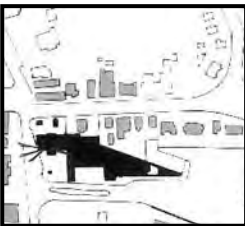
Ondanks alle goede bedoelingen was de functionalistische formule vanaf het begin wel ingepast, maar niet aangepast. Ook in de naoorlogse jaren botsten de radicale standpunten van de modernisten nog met de mening van de man in de straat.

De historische waardering voor de architectuur van de Wederopbouwperiode is terecht toegenomen en over de plaats van Bakema in het architectuurgeschiedenis valt niet meer te twisten. Dat betekent echter niet dat de formules uit de jaren '50 niet uitgewerkt zouden kunnen raken. Langzame groeiers zijn blijvertjes, snelle invullingen zelden. Dat is wat de architectuurgeschiedenis ook heeft geleerd. Waarom de invulling van Klopma de tand des tijds niet geheel ongeschonden is doorgekomen zal in de volgende hoofdstukken aan de orde komen, na een korte analyse van het Plein vóór de komst van de tram en het Plein tijdens de tram.

II Structuuranalyse

II.1 Structuur voor Bello

Voor de komst van Bello was het leven in Bergen overzichtelijk. De contouren van het dorp verschilden in 1900 niet wezenlijk van die van de historische kern. De kern in enge zin was nog steeds de ruïnekerk, iets hoger gelegen dan de bebouwing rondom en alle verkeer moest ook langs de kerk, als een spin in het web. Zeker was sprake van verdichting langs de uitgaande (dood)wegen, ook was al sprake van een voorzichtige aantrekkingskracht op buitenlui en er waren diverse uitspanningen, maar kleinschaligheid en landelijkheid vormden de basiskarakteristieken. De ontwikkeling van Bergen is goed te volgen aan de hand van topografische kaarten.

Afbeelding 2 Joannes Dou ca. 1643. De hoofdstructurele kenmerken uit de middeleeuwen zijn behouden, maar de accenten zijn verschoven. De centrale kerk, als spin in het web, is verworpen tot ruïne en door middel van een statige, formele laan verbonden met de tweede nucleus rond het Hof. De bebouwing concentreert zich op de zandgronden, binnen de wijzers van de klok: 'vijf voor vier.' Een markante uitzondering is de bebouwing in de oksel van de beide wijzers, de Rustende Jager.

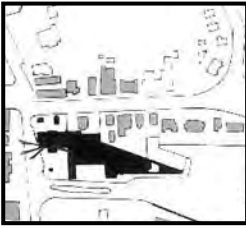
1878

1900

De kaartbeelden van 1878 en 1900 laten geen of nauwelijks verschillen zijn ten opzichte van de kaart van Dou uit circa 1643. De ruimte van het latere Plein (met op de kaart de aanduiding *Bergen*) is al zichtbaar in de lichtgroene kleur van de polder tussen de donkergroene, beboste zandgronden.

II.2 Structuur tijdens Bello

Aanvankelijk betekende de eerste jaren van de stoomtram geen ingrijpende structurele veranderingen. Het spoor volgde in Bergen de loop van de Doodweg (Karel de Grotelaan) om met een bocht iets noordelijker aan de Breelaan te eindigen. Hier was ook het (kop)station gesitueerd, in de directe nabijheid van de nieuw aangelegde renbaan.

1906

De renbaan verdween en ter plekke werd het Van Reenenpark aangelegd, een villawijk met open bebouwing in het groen met daarbij een hertenkamp. De landschappelijke structuur van het villapark werd over de Breelaan doorgetrokken, ten noorden van de spoorlijn, midden in de lager gelegen gronden van de Zuurvenerpolder: de latere Jan Oldenburglaan (kaart p. 10). De afsplitsingen van deze laan zouden pas later worden doorgetrokken, ook weer naar nieuw aangelegde woonstraten, met vrijstaande woonhuizen en kleine villa's.

Het doortrekken van het spoor naar Bergen aan Zee, had tot gevolg dat in het centrum naast het afgebogen eindstuk van het enkelspoor een nieuwe verbinding werd aangelegd.

1923

De nieuwe verbinding maakte samen met de oude de kenmerkende V-vorm die heden ten dage nog kenmerkend is voor het Plein. Het spoor en het station (of de tramhalte) hadden een aanzuigende werking, hetgeen zich vertaalde in het oprichten van niet alleen villa's, maar ook voorzieningen als hotels en winkels. Op de topografische militaire kaart van 1923 is te zien hoe de spoorbaan is doorgetrokken en de bebouwing vanaf Oudburg over de polder heengroeit. Het Van Reenenpark is aangelegd, met in het verlengde van de Stationsweg de Jan Oldenburglaan. De bebouwing is slechts mondjesmaat toegenomen en de Jan Oldenburglaan loopt voorlopig dood (gele pijl).

Afbeelding 3 Splitsing in doorgaande lijn naar Bergen aan Zee en station. De pijl geeft Hotel Oranje aan. Berger boekhandel, circa 1920. RAA.

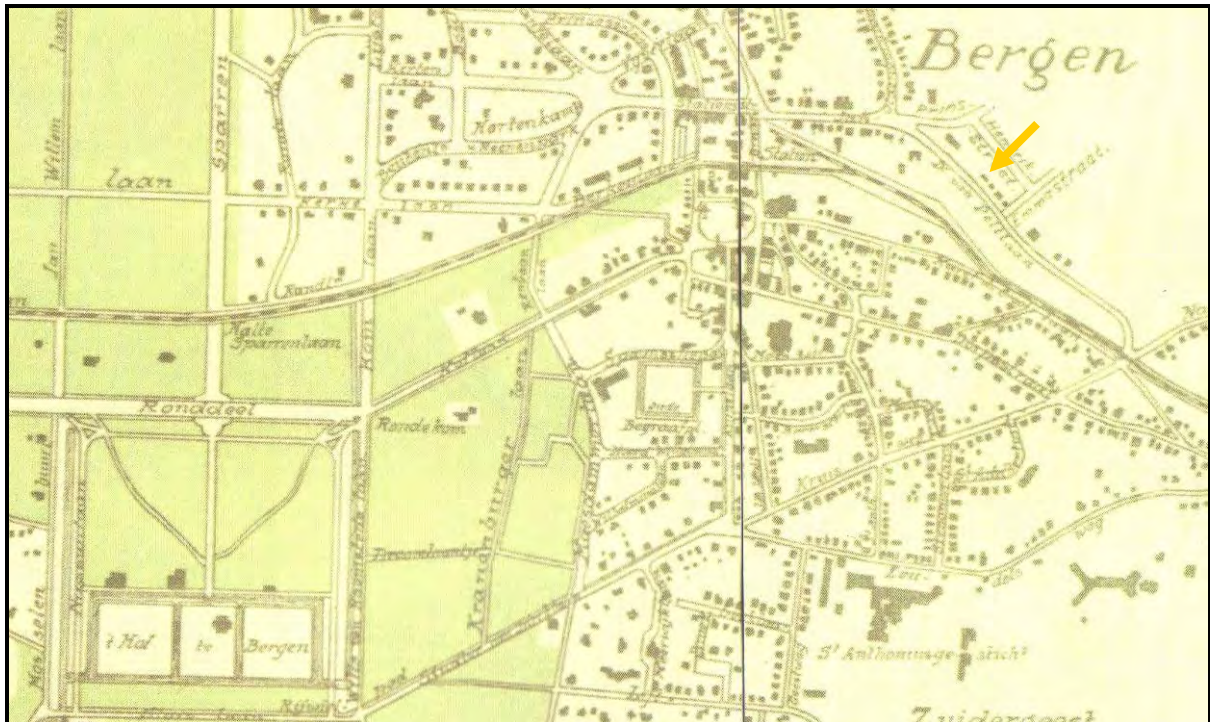

Afbeelding 4 Vanuit een iets andere hoek valt op hoezeer het station oorspronkelijk buiten de bebouwde kern was gesitueerd. Circa 1906. RAA.

Afbeelding 5 De Jan Oldenburglaan in de ontwikkelingsfase: een dorps profiel, zeer groen en met verspreide bebouwing. RAA.

In de volgende jaren groeide Bergen snel. Het onderscheid in bebouwing tussen de hoger gelegen haakwallen en de lager gelegen poldergronden verdween daarbij. Nieuwe straten werden aangelegd, louter ten behoeve van nog meer nieuwe woningen en kleine villa's. Ook het aantal horeca-ondernemingen en andere voorzieningen groeide. De Jan Oldenburglaan, aanvankelijk meer een woonstraat, ontwikkelde zich tot winkelstraat. De verdichting die optrad bestond voornamelijk uit woonwinkelhuizen, in enkele gevallen van aansprekende architectuur. Aan de andere kant van het spoor verdichtte de historische Karel de Grotelaan, meer aan de zuidkant van de route dan aan de noordkant overigens. Mogelijk was een achtertuin aan het spoor geen pluspunt.

1932

Op een toeristisch kaartje van 1932 is te zien hoe de Jan Oldenburglaan wordt doorgetrokken (oranje pijl) en de nieuwe straten met elkaar verbindt. De straten zijn vanaf het begin van de eeuw meer planmatig aangelegd, ten behoeve van de ontsluiting van de nieuwe wijken. In 1950 is de spoorbaan helemaal ingebouwd (zie hieronder).

1950

II.3 Structuur na Bello

II.3.1 Inleiding

Met het uit de dienstregeling nemen van de Bello ontstond een leegte in de ondertussen stevig uitgebreide en verdichte dorpskern. De opengevallen V-vormige vlakte was voor de dorpse proporties van Bergen van aanzienlijke omvang en de randbebouwing was, voor zover er al sprake was van stedenbouwkundige inpassing, georiënteerd op het spoor. Maar de meeste bebouwing – zoals de winkelwoonhuizen van de Jan Oldenburglaan, was met de achtertuin naar het nieuw in te richten plein gericht.¹

Afbeelding 6 *het gesplitste spoor, afbuigend richting Oranjehotel (nu Centre Ville). Rechts daarvan het station. RAA.*

¹ In de analyse is tevens de analyse uit de CHV Bergen Centrum verwerkt.

Afbeelding 7 Na de verwijdering van het spoor bleef het station verweesd over. Het Oranjehotel aan de Breelaan is nog aanwezig. RAA.

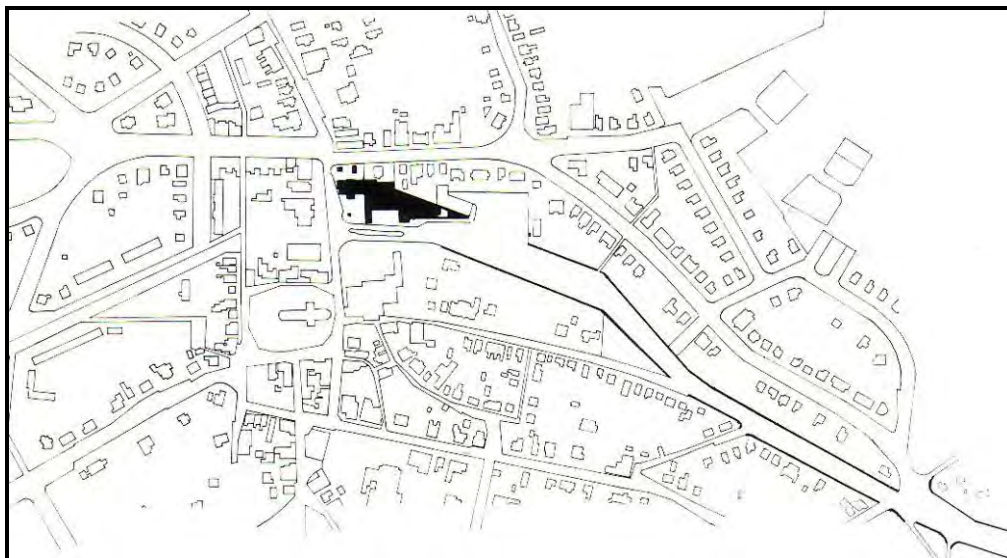
Afbeelding 8 De open vlakte na sloop van het station. RAA.

II.3.2 Planvorming

Teneinde de nieuwe wijken die ontstaan waren na het station en het spoor te koppelen aan de oude kern was een masterplan *avant la lettre* nodig. Daarbij diende ook rekening gehouden te worden met het (openbaar) vervoer over de weg dat over het nieuwe plein, via de Stationsstraat naar de kust geleid zou gaan worden (en dus niet door de Jan Oldenburglaan). Het centrumplan van het bureau van Van den Broek en Bakema, architect Klopma hield overal rekening mee, behalve met de *genius loci*, de omgevingsspecifieke eigenaardigheden. Deze term was al jaren in onbruik onder architecten en stedenbouwkundigen om pas weer heel veel later herontdekt te worden².

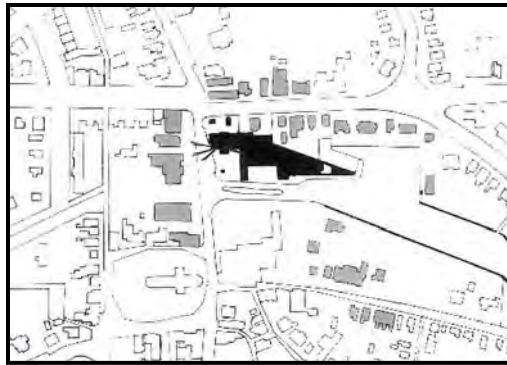
Afbeelding 9 Maquette Masterplan, 1955/1956 (Noord beneden). De latere bebouwing zou aanzienlijk forser uitvallen. RAA.

Afbeelding 10 Uitgevoerd plan, plattegrond 1959. Duidelijk is te zien hoe het plan een inpassingsplan is tussen de beide verdwenen sporen (V-vorm). Het plan is niet ingepast in het bestaande weefsel.

² Onder andere Christian Norberg-Schultz, maar ook ideevormers als Kevin Lynch en Camillo Sitte mogen in deze niet ontbreken.

De plattegrond toont beter dan de maquette wat er schort aan het plan: de schaal. Het is een zwarte kat tussen de gekleurde muizen. De ruimte is niet opgevuld met aangeheelde bouwblokken, en daartussen de straat, maar de ruimte *is* de straat. Aan die straat is een nieuw complex ontworpen. Stedenbouwkundig en architectonisch is de architectuur wezensvreemd aan al het gebouwde tot dusver in Bergen. In materiaalkeuze, de verhouding open-dicht van de gevelwand, rooilijn, silhouet, kapvorm (platte daken) en kleur (grijs) wijkt het complex af ten opzichte van de omgeving.

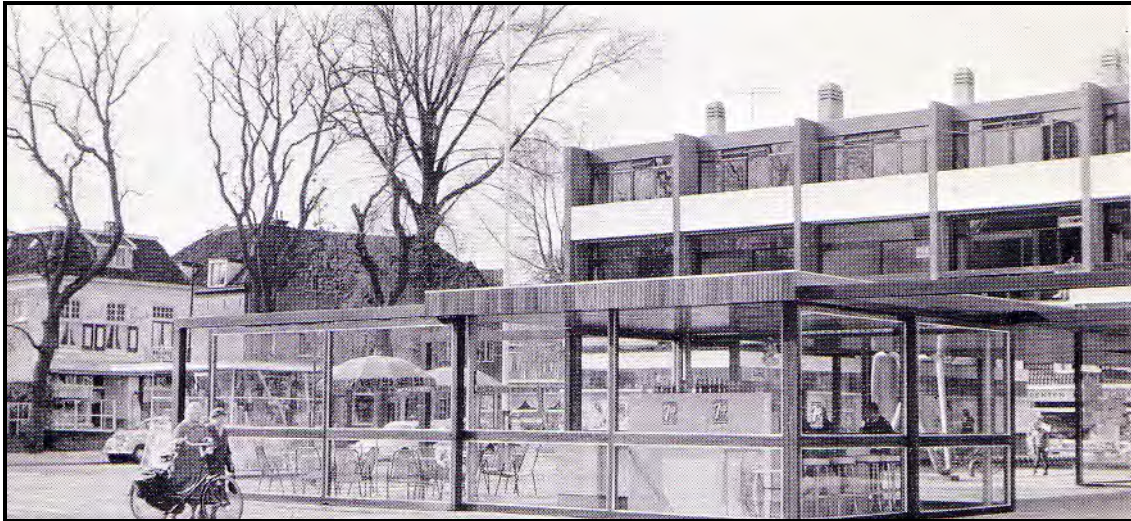

Afbeelding 11 *Zwarte kat tussen de grijze muizen*

Dat wil niet zeggen dat er niet goed over het plan is nagedacht. Het is een echt modern dorpscentrum met diverse voorzieningen, op één centrale locatie logisch geordend. Daarbij is het complex nadrukkelijk bedoeld als een aangename verblijfsruimte met grotere en kleinere pleinen. De vierkante moduul van de bebouwing keert ook terug in de aanleg van het voetgangersgebied. De woningen zijn ruim en licht en hebben uitzicht. Ten behoeve van het winkelplezier zijn parkeerplaatsen bedacht, luifels en drooglopen gecreëerd en werden diverse modieuze bestratingpatronen en straatmeubilair ontworpen. De periode van de wederopbouw ging naadloos over in de 'gezellige' jaren zeventig. Maar een modern dorpscentrum laat zich moeilijk verenigen met een organisch gegroeide structuur. Dat is de les van de stedenbouw van de jaren zestig zoals die tot op heden regelmatig aan den lijve ondervonden wordt.

II.3.3 Beschrijving van het plan en de relatie met de omgeving

De westelijke wand van het plein is kenmerkend voor de bebouwing van Bergen rond 1900, grootschaliger dan de oudere bebouwing, in functie gericht op bezoekers, niet zo zeer op bewoners. Maar in vormgeving sluit de wand aan op de traditionele Bergense bebouwing: in baksteen opgetrokken, met kap, weliswaar afgeplat, maar met sprekende dakschilden, gedekt met keramische pannen. Het oertype Monopolyhuisje en –hotel wordt in Bergen nauwgezet gevolgd. Met de vervanging van Hotel Oranje is dit oertype echter verlaten (zie bebouwing). De invulling van Van den Broek en Bakema botst hard met de oorspronkelijke westelijke bebouwingsrand en heeft evenmin een relatie met de vervanger van Hotel Oranje. Er is geen sprake van eenheid.

Afbeelding 12 *Ideaalbeeld van de Bakemaflat als protagonist op het toneel tegen een decor van oudbouw en beplanting. De bomenrij, die de historische route naar het noorden markeert, is tegenwoordig onderbroken (Joedicke).*

Afbeelding 13 *Toen het leven nog ongecompliceerd was. Foto net na de voltooiing, met kiosk en twee bankjes (Joedicke).*

Afbeelding 14 De Groenstructuur aan de Breelaan is in de beginjaren nog sterk dominant.

Afbeelding 15 Het transparante karakter verliest in de loop der jaren aan kracht.

In het noorden grenst het complex aan de achterkanten van de Jan Oldenburglaan. Deze zijde van het plan is stedenbouwkundig en architectonisch indifferent.

Afbeelding 16 Achterkantenarchitectuur.

In het oosten eindigde het complex oorspronkelijk in een scherpe punt, tegen een reeks geschakelde kolenloodsen: rechthoekige bouwlichamen onder zadeldaken met pannen gedekt. Na de sloop van deze karakteristieke bouwsels verscheen op dezelfde plek een éénlaags kantoorgebouw met plat dak, waardoor de amorfe massa van de Kleine Lijnbaan als een olievlek uitbreidde.

Afbeelding 17 Amorfe massa's. De zichtlijn op de hoge kap van Breelaan 6 biedt houvast in een zee van grijswitte ondefinieerbare bouwmassa's.

Schuin tegenover dit kantoor werd in dezelfde periode een pleinwand gecreëerd, meer passend en bestaande uit aaneengesloten 'Monopolyhuisjes' in aansluiting op de bebouwing van de Jan Oldenburglaan. De derde wand van dit kleine plein wordt vervolmaakt door, geheel oostelijk aan de overzijde van de straat een drielaags woongebouw uit de wederopbouwperiode. Vanuit dit punt gaat de straat over in de kleinschalige woonwijken. De schaalsprongen in dit deel van het Plein zijn minder opvallend dan in het westelijk deelgebied.

Ook de groenstructuur is in dit deel in de loop der tijden sterker uitgewerkt dan in het westen. Ten slotte is vanuit dit deelgebied een zichtlijn op de Openbare Bibliotheek, een bouwwerk van het herkenbare type met kap.

De zuidelijke wand van het Plein is na het verdwijnen van Bello lang blijven liggen als ontwerp-opgave. Pas met de nieuwbouw van het supermarkt- en horecacomplex is deze opgave opgepakt, waarbij ook hier terrassen- en een plein gecreëerd werden. De architectuur van het complex reageert op diverse stijlen in Bergen. Het complex als geheel is tamelijk grootschalig, maar door de heterogene vormgeving en de geleding van de bouwmassa's meer passend in de omgeving dan het Bakemacomplex.

Jan Oldenburglaan

De Jan Oldenburglaan is een gecreëerde straat van rond de eeuwwisseling, maar wijkt in aanleg niet sterk af van de oude dorpsstraten in Bergen. Het verschil in beleving heeft alles te maken met de verwinkeling, de verdichting en de ontwikkeling van het woonwinkelhuis. De inrichting van de openbare ruimte is wat verrommeld, maar wijkt verder niet wezenlijk af van de dorpsstraten in de oude kern.

Afbeelding 18 Verrommeling van de openbare ruimte.

Binnenhof

Stedenbouwkundig historisch is er niet veel zinnigs op te merken over de Binnenhof. Het is parkeren, laden en lossen en overigens een achterkantengebied. Verder zijn hier ook enige zorgfuncties gevestigd. De ruimte is niet onverzorgd, zelfs nogal groen te noemen, maar heeft niets te maken met de vormgeving van het Plein, noch met de structuur van Bergen.

Karel de Grotelaan

De Karel de Grotelaan valt buiten alle masterplannen tot dusver, maar wordt er wel door beroerd. De aanheling van de zuidelijke Pleinwand behelst het complex dat doorloopt tot in de laan, in aansluiting op de bescheiden bebouwing van De Rustende Jager (zie ook hierboven). De vormgeving, rooilijn, silhouet, geleding, materialisering en detaillering zijn bijzonder geslaagd, passend vormgegeven. Het contrast met het werk van Van den Broek en Bakema kan niet groter zijn. Ook de overgang naar het zuiden verloopt soepel. Voorbij het laden en lossen van de supermarkt is de bebouwing weer kleinschalig, voornamelijk eerste decennia twintigste eeuw en vervolgens het oertype Monopolyhuisje.

II.3.4 Nadere analyse Plein en omgeving 2010

Dynamische lijnen: dominantie van het verkeer

Het gebied wordt niet *begrensd* door straten, maar *bestaat* uit straten en dat is veelzeggend. Verkeersdoorstroming is de dominante factor. Het ontwerp van het Plein kan niet verhullen dat de meeste aandacht als vanzelf naar de verkeersruimte wordt getrokken. De verkeersstromen zijn duidelijk gescheiden, geheel in lijn met de principes van Het Nieuwe Bouwen en ook hier ligt de vergelijking met de Lijnbaan voor de hand. De verkeersruimte is er ten behoeve van het doorgaande autoverkeer en het openbaar vervoer (bus). De hoofdverkeersroute loopt vanaf de Dreef, over het Plein en de Breelaan naar de Stationsstraat en loopt daarmee aan de kant van de Dreef parallel aan de historische, uitgaande route naar Oostdorp (de Karel de Grotelaan). Aldus wordt de historie gekoppeld aan het moderne vervoer dat het toerisme in Bergen mogelijk maakte. Vanaf het Plein takken het 'rustige' deel van de Breelaan en de doorbraak naar de Jan Oldenburglaan af. Het rustige deel van de Breelaan is tevens de overgang naar de beslotenheid van de oude kern (Kerkstraat). Het Plein is als een brede wig in de kleinschalige dorpse structuur gedreven, waarbij de bebouwing is aangepast aan de grotere (korrel)maat. Het profiel voorziet in een ruim voetgangersdomein. De aanwezige horeca, winkels en andere voorzieningen zijn goed bereikbaar. Een tussenlaag tussen openbare ruimte en de bebouwingswand wordt gevormd door de uitbouwen (serres) aan de Breelaan en elders, over het algemeen van middelmatige kwaliteit, waardoor het straatbeeld is verrommeld.

Afbeelding 19 Serres en luifels.

Statische vlakken

De invulling van Van den Broek en Bakema geleedt de ruimte in deelgebieden. De ruimtes zijn vanwege de ligging op verkeerskruisingen sterk open. Het zogenoemde Plein bestaat feitelijk uit vier pleinvormige (verblijfs)ruimtes en een grote, wigvormige open ruimte voor verkeer en parkeren. Een van de vier pleinen betreft een latere invulling, het plein dat is uitgespaard in het bouwblok van De Rustende Jager (Deen, Gusto).

Dit plein is zowel binnen het plangebied als binnen het beschermde dorpsgezicht gelegen en vormt een zichtbare overgangsruijnte op de grens van de hoger gelegen zandgronden en de lager gelegen twintigste-eeuwse uitbreiding. Hoewel het bouwblok van forse afmetingen is, is de geleding aangepast aan de stedenbouwkundige context. Aan de Pleinkant is het gezicht van grootschalige nieuwbouw, waarbij typologische en stilistische referentiekaders zijn gezocht, terwijl aan de achterzijde, de oude dorpse kant (Karel de Grotelaan) kleinschalig geparcelleerd is. Ook in rooilijnen, typologieën, materialisering en detaillering is het onderscheid goed uitgewerkt.

Stedenbouwkundig kan wel de vraag gesteld waarom ook hier een plein is gerealiseerd. Tegenover de latere invulling, het oorspronkelijke plangebied van Van den Broek en Bakema, is een klein plein dat tot de uitloop van de bebouwing behoort. Het is een ongedefinieerde ruimte zonder beslotenheid (ondanks de pogingen daartoe). De driehoekige ruimte aan de overkant van de Breelaan had in wezen meer potentie omdat hier de relatie met de oude kern zichtbaar is, maar door de diepe serre-uitbouwen is de openbare ruimte teruggebracht tot andere proporties (tekening p. 24). De enige omsloten, intieme ruimte is het pleintje op de kruising met de Jan Oldenburglaan. Ook hier is een zijde geheel open, maar vanwege de bescheiden afmetingen werkt dat niet storend. De bebouwing aan en op dit pleintje is echter niet sterk, dan wel aangetast.

Ondanks de benaming 'Plein' is de beleving matig vanwege de onduidelijke begrenzingen, asymmetrische straatprofielen en een doorsnijdende verkeersweg. Hierdoor is sprake van een verkeersruimte met aan de randen een verblijfsfunctie.

De grootste open ruimte binnen het gebied, globaal de oostelijke helft, is geen verblijfsplein, maar een verkeerstrechter. De open gaten in de rooilijn versterken de leegte: een uitgespaard (parkeer)plein op de hoek van het noordelijke bouwblok en een karakterloos gat (parkeren en groen) in het zuidelijke bouwblok. Hoge boomaanplant en groenstroken verdelen de ruimte in rijbanen en ventwegen. Het groen is hier niet structurerend, maar verkleint de ruimte optisch gezien; het is verder volledig ondergeschikt aan de verkeersinrichting. Het groen in het zuidelijk bouwblok en het groen op de kop van het oostelijke bouwblok onderhoudt geen relatie met de middenbermen van de rijweg.

De vijf ruimtes binnen de bestaande situatie vertonen weinig onderlinge samenhang. De meest waardevolle zichtlijnen binnen het gebied zijn op het oude dorp. Deze voorkomen een absolute breuk met de oude kern en zijn als uiterst waardevol te beschouwen.

Niet in het plan van Van den Broek en Bakema valt de Binnenhof. Dat gebied valt overal een beetje buiten. De open ruimte van de Binnenhof fungeert als openbaar binnenplein voor parkeren en maatschappelijke functies (Dienstencentrum). Het is daarmee tevens een uit het zicht gelegen laad- en losplek voor het winkelend publiek. De architectuur aan de Binnenhof - modern, met bedrijfsfuncties en platte daken - is als een eiland binnen de eengezinswoningen onder kappen.

Meubilering en stoffering

Veel bebouwing aan het Plein is van na 1940. De nieuwbouwinvullingen versterken het contrast tussen Plein en omringende dorpsstraten.

De continuïteit wordt gewaarborgd door de bestaande groenstructuur, welke echter in het plan van Van den Broek en Bakema niet sterk is uitgewerkt. Centraal in de thematiek van het na-oorlogse Plein staan luifels, serres en pergola-achtige structuren. In de Jan Oldenburglaan, aan de Bakema-moloch en aan de Breelaan. Mogelijk bedoeld om een eenheid te suggereren, maar het tegenovergestelde effect wordt bereikt.

Afbeelding 20 Luifels.

Aan de randen

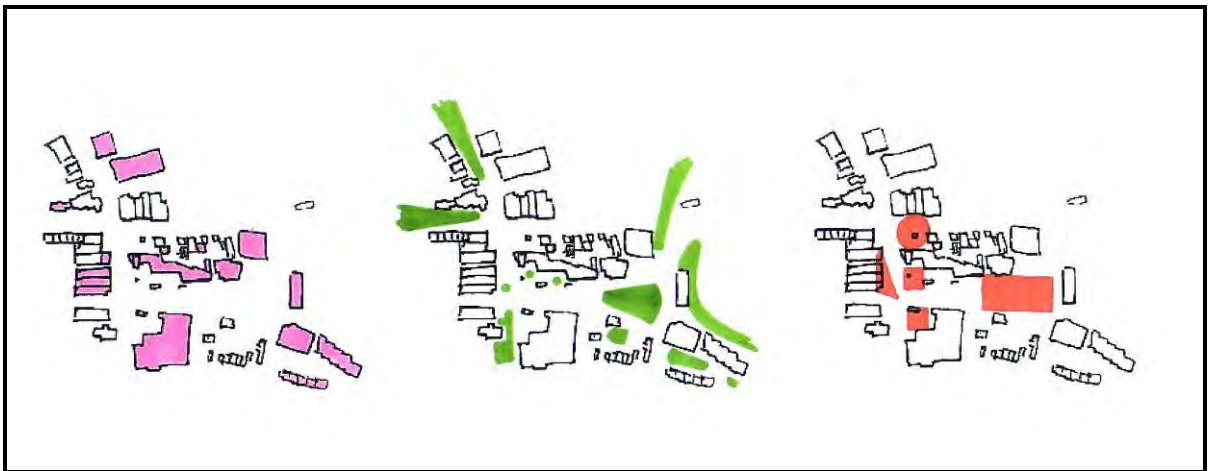
Ook de randen van de nieuwbouwinvulling zijn de dorpsstraten. Vanuit de sfeer van de grote, kleinsteedse ruimte van het Plein is een directe abrupte overgang naar de kleinschalige dorpsstraat. Aan de zuidrand is dat de historische Karel de Grotelaan met de genoemde passende nieuwbouwinvulling en kleinschalige, (half)vrijstaande bebouwing. Aan de noordkant de vroeg twintigste-eeuwse Jan Oldenburglaan, eveneens met (half)vrijstaande winkelwoonhuizen en meer aaneengesloten aan de noordelijke zijde.

II.3.5 Samenvatting analyse

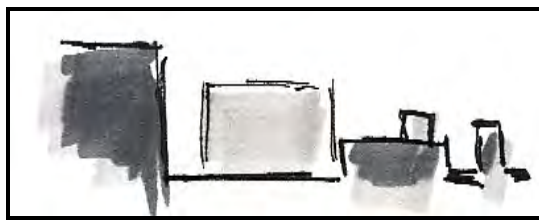
Het centrumplan van het bureau van Van den Broek en Bakema is nooit geworden wat het had moeten zijn: een verbinding tussen de twee dorps helften. Sterker nog, het dreef daar letterlijk een wig tussen. Teveel elementen, architectonisch en stedenbouwkundig, contrasteerden met de omgeving. Latere ingrepen hebben bovendien de intrinsieke kwaliteiten van het plan (los van de context) aangetast. Sloop van delen van het complex lost de stedenbouwkundige defecten niet op en zou bovendien een verdere aantasting van het oorspronkelijke ontwerp betekenen. Restauratie van het hele complex lost evenmin de problemen op en is ook wat veel eer voor een tamelijk gemiddeld ensemble uit de wederopbouwperiode.

Afbeelding 21 Luchtfoto genomen voor de sloop van de kolenloodsen. In één oogopslag is duidelijk hoe groot het gat is tussen de beide groene, kleinschalige dorpschelften.

Afbeelding 22 Nieuwbouw rond het Plein, groen rond het plein, deelpleinen.

Afbeelding 23 Het silhouet van de kern vertoont een hoog centrum temidden van laagbouw. Dat van het Plein e.o. vertoont een laag centrum temidden van hoge randen.

Afbeelding 24 Zichtlijnen op de Ruïnekerk. Links is een zichtlijn vanaf de voormalige Brandweerkazerne. De lage nieuwbouw belemmert het zicht niet. Er is sprake van coulissewerking. Rechts een zichtlijn vanaf Centre Ville, de serres nadrukkelijk in beeld. In beide gevallen is er een relatie met het oude dorp.

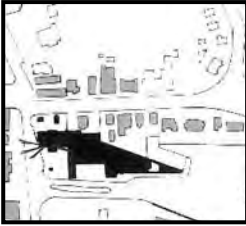

Afbeelding 25 Kenmerkende verkaveling. Op het grensvlak van het Plein e.o.: plat dak tegenover kap met ontsierende brandtrap.

Afbeelding 26 Ook waar de architectuur niet verbijzonderd is spelen de kappen stedenbouwkundig een beeldbepalende rol.

III Analyse bebouwing en inrichting openbare ruimte

III.1 Bebouwing voor Bello

Voor de komst van de stoomtram en het station was er eigenlijk geen bebouwing in het studiegebied. Alleen in de oksel, waar nu supermarkt en horeca zijn, was een enkel bebouwd perceel. De vormgeving van de kap van het horeca-etablisement, onderdeel van het nieuwbouwcomplex, is op te vatten als een verwijzing naar het agrarische verleden van de opstallen.

Desalniettemin is er wel degelijk sprake van meer fysieke herinneringen aan het verleden. De duidelijk zichtbare overgang van de hogere haakwal naar de lager gelegen poldergronden en de groenstructuur van de Breelaan zijn terug te herleiden tot de oergeschiedenis van Bergen.

Afbeelding 27 Reliëfverschillen, tekening Obbe Norbruis.

III.2 Bebouwing tijdens bello

De hoogtijdagen van het bouwen aan het Plein en omgeving waren in de dagen van Bello. In deze periode werd de Jan Oldenburglaan ontwikkeld, verdichtte de Karel de Grotelaan en ontstaan aan de Breelaan, de huidige westelijke wand van het Plein, het stationsgebouw en aan de andere kant van de weg een reeks horeca-ondernemingen en woonwinkelhuizen. Opmerkelijk veel bebouwing uit deze periode is alweer gesloopt.

Afbeelding 28 Westelijke bebouwingswand van het huidige Plein met woonwinkelhuizen en het statige Hotel Oranje. De groenstructuur loopt door en de ruimte tussen het groen en de bebouwing is overzichtelijk. RAA.

Afbeelding 29 Hotel Oranje en het naastliggende huis van Van der Hilst, beide gesloopt. Archetypische vormen: Monopolyhuis en -hotel. Opvallend is de diversiteit in het binnen of buiten zitten: erker, veranda, balkon en terras. RAA.

Het station is net als de woonhuis en –horecabebouwing archetypisch, met een middenpaviljoen en twee zijvleugels, respectievelijk voor de loketten, wachtkamers en kantoorfunctie. De woonwinkelhuizen aan de Jan Oldenburglaan en de Karel de Grotelaan volgen het *vernacular* van rond 1900, met daarbij het verschil dat de Karel de Grotelaan niet is verwinkeld. De architectuur is van bovengemiddelde kwaliteit.

De ontwerpen zijn niet zelden afkomstig van architecten uit grotere steden of van architecten die anderszins bekend waren met de laatste trends. De inrichting van de openbare ruimte is echter nog steeds dorps in deze periode en heeft een landelijke uitstraling. De straatprofielen (en bestratingen) uit deze periode zijn op veel plaatsen in Bergen nog bewaard gebleven.

Afbeelding 30 Het station vlak voor de afbraak. Op de voorgrond de AKO-kiosk (uitsnede). RAA.

Afbeelding 31 Jan Oldenburglaan 14-16, Huize Jacoba (gesloopt). RAA.

Afbeelding 32 Jan Oldenburglaan, nog nauwelijks verwinkeld en met een typisch dorps profiel zonder stoepen en met een dubbele rij bomen. RAA.

Afbeelding 33 Hoogwaardige architectuur aan de Karel de Grotelaan. Het groen van de voortuinen is een bijzondere kwaliteit.

III.3 Bebouwing na Bello

III.3.1 Inleiding

De moderne invullingen zijn gemiddeld grootschaliger dan in de oude kern en sterk heterogeen in volume (inhoud), massa (vorm), proportionering, detaillering, kleur en materiaal.³ Zo sterk dat in de analyse geen gemeenschappelijke kenmerken zijn aan te wijzen. Nieuw in de woningtypologie zijn de appartementswoningen, soms als nieuwbouw, soms binnen een oude schil gerealiseerd. Daarnaast overheersen andere functies: horeca, detailhandel en andere voorzieningen, voornamelijk op maaiveldniveau. Een opvallend element wordt gevormd door de luifels, serres en pergolas: drooglopen en droogzitten.⁴ De terrassen en serre-uitbouwen zijn prominent aanwezig (zie ook structuur).

Afbeelding 34 Gesloopte luifel aan de Breelaan; Jan Oldenburglaan 14-16, Huize Jacoba, nu met met serre. Inmiddels gesloopt.

Het winkelen en consumeren is na de Bello het verbindend element geworden tussen de architectuur van de bebouwing en de inrichting van de openbare ruimte, vandaar dat in dit hoofdstuk deze beide vormgevingsaspecten tezamen behandeld worden. De inrichting van de openbare ruimte is buiten het voetgangersdomein ondergeschikt aan de verkeersdoorstroming: niet onverzorgd, maar zonder structurerende werking binnen de diverse ruimtes, met dezelfde materialen als in de oude kern, zoals klinkerbestrating en hardstenen stoeppalen. Het hoogteverschil tussen zand en polder is in betonnen trappen vormgegeven. Een opvallend verschijnsel is het dat maar liefst drie kiosken op korte afstand van elkaar zijn geplaatst. De inrichting van het voetgangersdomein was ooit doordacht, maar van deze diepe gedachte is weinig over gebleven.

³ Bij de architectonische beschrijving wordt gerefereerd aan de CHV Bergen Centrum.

⁴ Binnen dit systeem van de 'Kleine Lijnbaan' heeft zelfs de oude benzinepomp tegenover de voormalige garage aan Breelaan 3 een nieuwe, nogal overbodige luifel gekregen, overigens in een net wat andere detaillering. Inmiddels gesloopt.

In enkele gevallen, zoals in de Karel de Grotelaan, waar terughoudend is vormgegeven, beantwoordt de inrichting aan de karakteristiek van het oude Bergen (zie ook III.2).

III.3.2 Uitwerking

Het oorspronkelijke centrumgebouw van Van den Broek en Bakema vormde oorspronkelijk uiteraard wel een eenheid en werd gekenmerkt door een grote mate van transparantie en vlakke overkragende daken. De diverse functies waren in de geleding van de bouwmassa's afleesbaar. De woonfunctie is opgetild boven het maaiveld in het enige volume dat meer dan één bouwlaag telt. De relatie van de bebouwing met het voetgangersdomein is in de vormgeving zichtbaar gemaakt door de moduul in de inrichting van de openbare ruimte terug te laten komen.

Architectonisch is de vormtaal van Van den Broek en Bakema herkenbaar, maar het eiland van platte daken wijkt sterk af van de omringende bebouwing. Ook het materiaal en de detaillering, beton, staal en glas, zijn afwijkend.

De scherpe zuidelijke punt van het plan van Van den Broek en Bakema sloot aan op een reeks kolenloodsen, parallelle bouwlichamen onder individuele zadeldaken. De sloop en nieuwbouw ter plaatse leidde tot een vlakke éénlaags doos die de nondescripte vormen aan het Plein verder deed toenemen. De reeks Monopolyhuisjes aan hetzelfde parkeerpleintje sluit beter aan: kleinschalig geparcelleerd, onder parallelle zadeldaken. In materiaal armoedig, maar typologisch is deze rij wel ingepast.

Afbeelding 35 Rijdtjeshuizen onder individuele kappen. Armoedige detaillering, maar typologisch ingepast.

Afbeelding 36 *De oostelijke punt van de bebouwing aan het Plein van Bakema hier nog tegen de kolenloodsen van Akerboom.*

De drielaags woonflat aan de zuidkant (Plein 31-35) refereert duidelijk aan de zogenoemde Bakemaflat en is niet zonder architectonische kwaliteiten. Ook hier bedierven de jaren zeventig veel goeds door middel van een luifel: De Texaco benzinepomp deed mee met de mode. De entree van het gebied, waar de Dreef overgaat in het Plein, wordt op één hoek gemarkeerd door het wit gepleisterde bibliotheek- en appartementengebouw, met een hoge kap. De plastische balkons van dit gebouw – gaten met uitstulpingen – zijn niet sterk, wat ook geldt voor de gaten in de kap aan de straatzijde; als geheel is het echter een duidelijk gebouw.

De hogere bebouwing aan de westelijke en zuidelijke buitenrand is onder pseudo-kappen, deels in historiserende vormen, deels in sterk afwijkende vormgeving. Van deze hogere bebouwing is het complex van De Rustende Jager (Deen, Gusto) in detaillering en vormtotaal geïnspireerd op de lokale bebouwing. Het Centre Ville hier schuin tegenover refereert aan het Hotel Oranje, maar het teveel aan modieuze vormen, bollende erkers, luifels, bolle daken en de tamelijk grove detaillering maakt het beeld ter plaatse onrustig. De serre-uitbouw maakt het architectonische beeld niet beter. Beter geslaagd, eerder typologisch dan architectonisch, is het deel op de hoek: een 'herenhuis', net als in de oude kern op een scharnierpunt van twee gebieden. Maar ook hier is de serre-uitbouw een verarming van het beeld. De beide panden kwamen tot stand na sloop van het Oranjehotel in 1985 en het huis Van der Hilst ernaast in 1986.

Architectonisch is het bouwblok met het supermarkt- en horecacomplex meer doordacht ingepast. Minder een statement, meer omgevingsgericht. Vanwege de hoogte en het gebrek aan lucht oogt het blok tamelijk massief. Door de ruimte geheel te bebouwen, is ook de binnenstructuur (achtererf, groen) opgegeven. Aan de dorpse kant is de kenmerkende inrichting van de openbare ruimte gerespecteerd: een verkeersscheiding in de bestrating, zonder stoepen, met aan één kant hardstenen palen en bomen die de lange lijn begeleiden en de rooilijnverspringingen opvangen. De architectuur is afwisselend en kleinschalig. De functie-indeling is afleesbaar onder andere door een kloeki, industriële luifel voor laden en lossen. Een variant op de dakkapel en gedetailleerde maar eigenzinnige vensters geven een eigentijds accent.

De openslaande laad- en losdeuren in de straat zijn in het ontwerp betrokken en er is aansluiting in materiaal (hout en baksteen). Minder geslaagd is de noodoplossing van het dichtzetten van de vensters op de hoek. De overgang van de oude kern op de zandgronden naar de uitbreidingen in de polder is duidelijk zichtbaar.

Afbeelding 37 Met de klok mee: Plein 31-33 lange gevel met ontsierende luifel; idem kopse gevel; herenhuis aan de Breelaan; Openbare Bibliotheek.

De bebouwing aan het uitgespaarde plein is met representatieve gevels aan het plein ontworpen en refereert architectonisch en typologisch voor een deel aan boerderij-architectuur (Bergen oud), terwijl aan de andere kant is het referentiekader etagewoningen in de stijl van de Amsterdamse School (Bergen nieuw).

Daarbij is het nieuwe plein een verblijfsruimte, zichtbaar op de hoge zandrug en ingeklemd tussen op het plein ontworpen gevels. De architectuur is minder geslaagd dan in de achterstraat, maar er is duidelijk over de structuur nagedacht.

Met name de gevel van het 'Amsterdamse School'-blok is aan de kant van het verblijfsplein niet representatief. Het ontwerp hinkt te veel op twee benen. Ook de andere gevelwand is tamelijk grof in detaillering. De inrichting van dit moderne plein vliegt uit de bocht door het plaatsen van een nostalgische straatlantaren.

Over de hele linie is in dit blok een geslaagde poging ondernomen in een eigentijdse architectuur aan te sluiten op de verschillende sferen van Bergen in een complexe omgeving.

Afbeelding 38 Referenties aan het nieuwe en oude Bergen, gerelateerd aan het historische onderscheid tussen de zand- en poldergronden. Passende nieuwbouw in de Jan Oldenburglaan: een moderne stolpboerderij; supermarkt met appartementen in Amsterdamse Schoolstijl; de opvolger van Hotel Oranje; geslaagde overgang van oudbouw naar nieuwbouw; topzware erker.

IV Samenvatting en conclusie

Een samenvatting en conclusie is niet ongebruikelijk bij het opstellen van een cultuurhistorische paragraaf, maar gelet op het aanvullende product, de beoordeling van de huidige planvorming wordt hier volstaan met een korte samenvatting.

Het gebied rond het Plein is gelegen op de lager gelegen poldergronden, ingesloten door hoger gelegen zandgronden. Dit onderscheid wordt gevolgd in de inrichting en de bebouwing. Het Plein is van oudsher buiten de bebouwde kom van het dorp gelegen. Rond 1900 wordt het gebied echter ingebed doordat ook aan de noordkant woonwijken ontstaan, aanvankelijk aarzelend, maar door de aanleg van de spoortram uiteindelijk onstuitbaar.

De stoomtram verdween ook weer, waardoor tamelijk abrupt een der grootste bouwopgaves van Bergen in de afgelopen eeuwen ontstond. Hoe dit enorme gat tussen de bevolkte gebieden te dichten?

De gekozen oplossing was geheel in de geest van de wederopbouw, functioneel en totaal afwijkend ten opzichte van de omringende bebouwing. Daarnaast is het oorspronkelijk concept niet meer goed beleefbaar. Half geslaagd is in stedenbouwkundige termen geheel mislukt, vandaar dat een halve eeuw na dato opnieuw bezien wordt hoe om te gaan met het Plein en omgeving. Het nieuw opgestelde Masterplan wordt in een aparte beschouwing cultuurhistorisch langs de meetlat gelegd.

Fout! Objecten kunnen niet worden gemaakt door veldcodes te bewerken.

Literatuur

[HTTP://WWW.ARCHIEFALKMAAR.NL/INDEX.PHP?OPTION=COM_MEMORIX&TASK=TOPVIEW&ITEMID=252&ONLY PHOTO=1&FRASE=BERGEN%20KAART&COLLECTIONID=5&RECORDID=16156&PHOTOID=PR%201006012](http://www.archiefalkmaar.nl/index.php?option=com_memorix&task=topview&itemid=252&onlyphoto=1&frase=bergen%20kaart&collectionid=5&recordid=16156&photoID=PR%201006012)

Berg, W. J. v. d., Kadastrale Atlas van Noord - Holland, 1832. [Dl. 3: {Bergen}].
Red. Haarl. 1990

Jürgen Joedicke (ed.), *Architektur und Städtebau, Das Werk van den Broek und Bakema*, Dokumente der Modernen Architektur 3, Stuttgart 1963.

COLOFON

Bureau M&DM

mr. drs. E.H. Mattie

Burgemeester Tellegenstraat 59 III

1073 KB Amsterdam

tel: 020 - 400 4567

fax: 020 - 679 8462

www.mdm-advies.nl

info@mdm-advies.nl